

TÖRÖK AURÉL (1842–1912)

Idén emlékezünk meg Török Aurél (teljes nevén ponori Thewrewk Aurél), a magyarországi biológiai antropológia nemzetközi ismertségnek is örvendő, jeles tudósa és intézményes megteremtője halálának 100. évfordulójáról.

Török Aurél 1842. február 13-án született Pozsonyban (Pressburgban). Értelmiségi családban nőtt fel, édesapja ügyvéd, híres műgyűjtő és polihisztor volt, így mire a budapesti piarista gimnázium elvégzése után beiratkozott a budapesti egyetem orvosi karára, már több idegen nyelvet elsajátított. Az egyetemen igen ambiciózus és tehetséges diáknak bizonyult. Másodéves korában már Lenhossék József mellett volt demonstrátor, az 1864/1865-ös tanévtől pedig a bécsi egyetemen folytatta tovább tanulmányait, miközben Ernst Wilhelm von Brücke professzor intézetében saját tudományos kutatásokkal is foglalkozott. Első tudományos publikációja 1865-ben jelent meg. Miután 1867-ben befejezte az orvosi egyetemet, hazatért Budapestre, ahol tanársegédi állást kínáltak fel neki az élettani intézetben. Ezt a pozíciót 1869-ig töltötte be, amely időszakban a budapesti Kereskedelmi Akadémián is oktatott vegytant és technológiát. 1869-ben a kolozsvári orvos-sebészeti tanintézetbe került tanári állásba. Itt élettant, szövettant, orvosi fizikát, kórbonctant és törvényszéki orvostant tanított, amely ugyan rengeteg munkát jelentett a számára, de egyúttal előadói tapasztalatait, tárgyi tudását és tudományos látáskörét is szélesítette. Az oktatás mellett nem hanyagolta el az elméleti kutatásokat sem, ezért hosszabb időszakokat töltött Németországban, elsősorban a sejt-, szövet- és fejlődéstan terén gyarapítva tudását. 1872-ben Törököt a főiskolából alakult kolozsvári egyetemi orvoskaron az élettan és szövettan nyilvános rendes tanárává nevezték ki, amely tisztséget hat éven keresztül töltötte be.

Az 1878-as esztendő sorsfordítónak bizonyult; ekkor érték azok az impulzusok, amelyek az élettantól az antropológia irányába terelték az érdeklődését. Az első az lehetett, amikor 1878-ban (de egyes források szerint kari megbízatás formájában már 1877 végén) a kolozsvári egyetem bonctani tanszékére került át, ahol megörökölte elődje, Czifra Ferenc tanár koponyagyűjteményét. Török tanulmányozni kezdte az anyagot – az ebben az időszakban új tudománynak számító „embertani bűvárlat” felkelthette az ő érdeklődését is –, mind jobban belemerült ebbe a munkába és ennek során támadt fel benne az antropológiai tudomány elsajátításának gondolata. Ekkortájt már évek óta téma volt a hazai tudományos élet egyes képviselői körében (pl. Scheiber Sámuel, Lenhossék József, Rómer Flóris) egy hazai antropológiai társaság vagy intézet és múzeum felállításának az igénye, mely ügyben több petíció is született. Ehhez a végső lökést az 1876-ban Budapesten megrendezésre került VIII. Nemzetközi, Óslénytani és Embertani kongresszus adhatta, ahol a hét szakülés közül kettő kifejezetten az antropológiával foglalkozott, s amelyen a szakma több külföldi szaktekintélye, így a Párizsi Antropológiai Társaság feje, Paul Broca is részt vett. Trefort Ágoston miniszter – több hazai tudós társaságában – valószínűleg már ezen a kongresszuson komoly megbeszélést folytatott Brocával egy budapesti embertani tanszék felállításáról. Trefort jelöltje a leendő tanszék élére pedig Török Aurél lehetett. Ez abból sejthető,

hogy az 1878-as párizsi világkiállítás idejére összehívott nemzetközi antropológiai kongresszusra az embertan iránt ekkor már határozott érdeklődést mutató Török Trefort Ágoston miniszteri ajánlólevelével utazott ki, ám Broca ennél is komolyabb minőségben, kormánydelegátusi szinten fogadta őt. A második, és egyben sorsdöntő impulzus is itt érte Török Aurélt. A Trocaderoiban rendezett antropológiai kiállítás során egy szekrényben rablógyilkosok koponyáit látta kihelyezve „igazi magyar típusok” címmel. Amikor tiltakozását fejezte ki emiatt Brocánál, ő válaszában felrótta neki, hogy ne is várjon mást, ha a magyarok közül senki sem foglalkozik rendszeresen a magyarság antropológiájával, majd felajánlotta, hogy ha kívánja, kiképzik őt antropológusnak. E sorsfordító beszélgetés nyomán Török már 1878 őszén antropológiai rovatot hozott létre a Természettudományi Közlönyben, ahol a rákövetkező évben több kisebb tanulmánya is megjelent, illetve országszerte rendszeres előadásokat hirdetett és tartott antropológia tárgykörében.

1880-ban Trefort Ágoston elrendelte az 1881. évre egy embertani tanszék felállítását a budapesti egyetemre. A tanszék élére Török Aurélt jelölte, aki elfogadta a felkérést, azonban egy évi tanulmányi szabadságot kért (1880 nyaratól), hogy kellőképpen felkészülhessen a feladatra. Ennek során több kongresszuson járt (Berlinben, Algírban, Regensburgban), meglátogatott több antropológiai gyűjteményt (Bázelben, Genfben), részt vett ásatásokon (például az Algéria északkeleti részén található rokniai dolmen temető feltárásán), illetve előadásokat hallgatott és dolgozott Broca párizsi intézetében. Mindeközben nagy tekintélyt vívott ki magának a neves német és francia kollégák körében, és a „Société d'Anthropologie” is a tagjává választotta. A Természettudományi Társulat megbízására tanulmányi szabadsága alatt Pethő Gyulával közösen magyar nyelvre fordította a francia Paul Topinard antropológiai kézikönyvét, mely a korszak legteljesebb és legmodernebb embertani összefoglaló munkája volt. Az antropológiai szakkifejezések nagy részének magyar nyelvű tudományos megfelelői e fordítás során születtek meg.

1881. szeptember 8-i kezdettel végül megkapta kinevezését a budapesti egyetem embertani tanszékére, amely világviszonylatban az ötödikként megalakuló ilyen intézmény volt. Török hallatlan energiával és ambiciózus tervekkel látott neki a munkájának. Céljai között szerepelt az antropológia és a kapcsolódó tudományok megismertetése nem csupán az egyetemi diákokkal, de a szélesebb közönséggel is. Rendszeresen és szervezeten, vidékenként csoportosítva, az etnográfia, demográfia és embertan szempontjából egyaránt vizsgálni kívánta az élő magyarságot, hogy Magyarország antropológiáját megírhasssa. Tervezte egy embertani múzeum létrehozását is, melyben biológiai, etnográfiai, demográfiai és prehisztórikus osztályok különültek volna el, de bemutatta volna a nevezetes emberek koponyamintáit és képeit is. A leendő múzeum útján kívánta megmenteni a régészeti ásatások során előkerülő csontmaradványokat is, melyekből oktatási célokra is felhasználható gyűjteményt tervezett létrehozni. Török mindez egy önálló „csúszintézet”, egy Országos Embertani Intézet és Múzeum keretein belül képzelte el, melyhez a budapesti embertani tanszékot indulópontnak tartotta. Erről a tervéről soha nem mondott le, egész antropológusi pályafutása alatt ez volt az a végső cél, amelyért küzdött.

Azonban már az embertani tanszék felállításában és működésre bírásában is számtalan akadállyal kellett szembenéznie. A kormányzat nem biztosított kellő nagyságú területet, nem szolgáltatott elegendő anyagi forrást a műszerek és demonstrációs eszközök beszerzésére vagy egy megfelelő könyvtár felállításához, illetve a tanszék dolgozó állománya is elmaradt a remélt létszámtól. Török azonban nem csüggedt: népszerűsítő előadásokat tartott, ismeretterjesztő és szakkikkeket írt, valamint petíciókkal, kérésekkel, olykor egyenesen követelésekkel bombázta az illetékes szerveket.

Az oktatást már a tanszék megalakulása után egy hónappal megkezdte. Ekkor még csak két hallgatója volt, de a változatos témákban tartott, nem csupán a biológiai antropológiát, de rokon területeit is felölelő, széleskörű tudásról és kiváló retorikai képességekről árulkodó előadásait mind több hallgató vette fel az évek során. 1912-ig összesen 2732 diák iratkozott fel az óráira és 23 egyetemi doktori disszertáció született a professzorsága alatt.

1882-ben nagy reményekkel indította útjára az „Anthropológiai Füzetek” című folyóiratot, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a szélesebb közönség figyelmét és pártfogását is megnyerje az antropológia ügyének, és ezzel is elősegítse egy önálló embertani intézet és múzeum felállítását. A

következőképpen írt erről: „Hazánkban az újabb irányú anthropológiának eddigelé sem rendszeres művelője, sem önálló műhelye nem volt. Az anthropológiai tanszék a budapesti egyetemen csak a jelen tanév elején állítatott fel. [...] Az anthropológiai tanszékhez anthropológiai intézet és múzeum is szükséges. Hogy a megalapítandó intézet és múzeum ügyét minél szélesebb körben az érdeklődés színvonalára emelhesük, szükséges, hogy egyfelől a külföld tudósaival és szakintézeteivel szorosabb összeköttetésben álljunk, s hogy másfelől a hazai művelt közönség figyelmét, utóbb pártfogását célunknak megnyerjük. [...] Az utóbbi tekintetben most teszem az első kísérletet, midőn az Anthropológiai Füzetek megindításával a modern irányú anthropológiai bűvárlat tárgyát s annak kulturális nagy jelentőségét a hazai művelt közönség figyelmébe ajánlani kívánom.” Az Anthropológiai Füzetek első számának mind a 16 tanulmányát ő maga írta, igyekezvén izelítőt adni a „hazai művelt közönségnek” az embertan minél több részterületéről. 500 példányban jelentette meg, saját költségen, ám a várt érdeklődés elmaradt, csak 40 darab kelt el belőle. A kudarc elvette a kedvét attól, hogy újabb számokkal jelentkezzen. A folyóiratot később tanítványa és utóda, Bartucz Lajos indította újra 1923-ban.

Török Aurél az egyik legfontosabb feladatának az élő magyarság kutatását tartotta, ám erről le kellett mondania, mert a szükséges forrásokat (személyzet, pénz, eszközök) nem biztosította a kormányzat. Így az ásatag csontokra összpontosította a figyelmét. Kitartó munkával sikerült kiharcolnia, hogy a régészek közül sokan elküldjék neki a feltárt csontleleteket. Az ásatási leletek megmentése érdekében azt is elérte, hogy 1883-ban a fővárosi tanács elrendelte a földmunkák során előkerülő csontok bejelentési kötelezettségét az Antropológiai Múzeum felé. Maga Török is több ásatáson vett részt. Az újabban feltárt csontvázakon kívül igyekezett már meglévő gyűjteményeket is megszerezni a múzeum számára. A gyűjtemény így gyorsan gyarapodott, és néhány éven belül már mintegy tízezer koponya, ezer csontváz és számtalan egyéb tárgy alkotta, mellyel Európa szinten is ritkaságszámba ment. Sajnos ezek tárolása problémákba ütközött, nem volt elegendő hely a számukra, így végül arra kényszerült, hogy a gyűjtemény Néprajzi Osztályon való elhelyezését kérje.

Mindeközben 1883-tól, Trefort miniszter felkérése nyomán III. Béla király és neje, antiochiai Châtillon Anna csontereklyéit is vizsgálta. Rendkívül alapos munkát végzett, amely azonban meglehetősen időigényes volt. Amikor a királyi csontok visszatemetése késést szenvedett, többen Törököt okolták, de végül igazságot szolgáltatott számára a sors és 1898. október 24-én III. osztályú vaskorona renddel jutalmazták a királyi pár csontjain végzett vizsgálatokért.

Az ásatag csontok gyűjteményét nem pusztán demonstrációs célokra kívánta felhasználni, ennél komolyabb tervei voltak. Úgy képzelte, hogy a régészet, néprajz és antropológia hármasa együttes összefogással megoldást találhat a magyar nép etnogenezise kérdésére. Amikor 1885-ben Hampel József került az „Archcológiai Értesítő” szerkesztői székébe, Török indítványozott is egy ilyen együttműködést. Felajánlkozását azonban a lap következő számában gúnyosan és lekezelő módon utasította vissza a néprajz és régészet terén akkoriban nagy szaktekintélynek számító Réthy László, azt fejtegetve, hogy az antropológia ilyen kérdések megoldására alapvetően haszontalan és alkalmatlan tudomány. Török számára ez keserű csalódást jelentett, melyen az sem enyhített sokat, hogy 1885-ben végre nagyobb helyet kapott az embertani tanszék a Múzeum körúton. Szembesülnie kellett azzal, hogy sem az élő magyarság kutatását, sem a történeti csontanyag vizsgálatát nem tudja az elgondolásainak megfelelően megvalósítani. Ez egy újabb antropológiai terület, a kraniológia megreformálásának az irányába terelte az érdeklődését.

A kraniometria tanulmányozásába és megújításába belemerült Török Aurél 1890-ben jelentette meg „Grundzüge einer systematischen Kraniometrie” című alapművét, melyben az emberi koponyán felvehető mintegy 5371 méretet, több száz szögméretet és jelzőt ismertetett. Ezek nagy részét saját maga szerkesztette és a felvételükhöz alkalmazott eszközöket is ő maga tervezte meg. Könyvében határozottan kritizálta az addigi ismert kraniológiai módszereket és saját munkáját szánta új etalonnak, egységesen alkalmazandó módszernek a szakma számára. Műve a nemzetközi antropológus közösség részéről vegyes fogadtatásra talált. Bár szinte mindenki elismerte annak logikusságát és következetességét, de sokan túlzóan aprólékosnak, a rengeteg ismertetett méretet pedig feleslegesnek tartották. Legnagyobb kritikusa, a bázeli Julius Kollmann professzor kifejezetten gúnyos hangnemben értekezett Törökről és művéről. A szerzőt élcelődve a

„kranio-metria pesti reformátorának” nevezte, és megkérdőjelezte azt, hogy ezzel a rengeteg mérettel bármilyen eredményt is el tudna érni. Úgy vélte továbbá, hogy a Török által alkalmazott egyszerű középérték számítások helyett inkább az agy- és arckoponya részei között fennálló korrelációk vizsgálatait kellett volna előtérbe helyezni. Azonban a művet kritizálók nagy része félreértette Török Aurél szándékait. Ő ugyanis azt a számtalan sok méretet csak elméleti lehetőségként kínálta fel, amelyből a kutató a maga feladatai alapján választhatta volna ki az általa alkalmazandókat. A kritikák ezúttal nem szegték kedvét, ehelyett még inkább belemélyedt a kraniológia megreformálásába. Képezte magát a matematika területén és sorra jelentette meg külföldi folyóiratokban a kranio-metria megújításával foglalkozó esszéit, melyekben idővel már gyakorlati problémákat és ezek megoldási javaslatait is tárgyalta. Híres kraniológiai tanulmányai közé tartozik az a cikksorozat, amelyben 12 éven keresztül, mintegy 700 oldal összterjedelemben írt egyetlen Jezó szigeti ajnó koponyáról. Fáradozásainak végül melett az eredménye, mert ma valóban a kraniológia egyik megújítójaként tiszteljük, és az általa szerkesztett mérőpontoknak, méreteknak, koponyajelzőknek egy része idővel a nemzetközi kraniológia közkincsévé vált.

1892. május 5-én nagy megtiszteltetés érte: a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. (Ezzel a mai napig ő az egyetlen hazai akadémikus antropológus.) Mégis gyakran érzett csalódottságot, látta úgy, hogy bár rengeteget dolgozik és komoly eredményekre jut, itthon mégis mellőzöttségben, más tudományterületek által kellően el nem ismerve, és emiatt folyamatosan harcolva kénytelen élnie tudományos életét. Tökéletességre törekvő és küzdő alkat volt, aki a remélni vágyott célból sohasem engedett, ezért nagy keserőséggel élhette meg, hogy legfőbb álma, egy önálló Országos Antropológiai Intézet és Múzeum létrejötte nem teljesült. Ugyanígy nagy csalódás lehetett a számára többek között az, amikor az élő magyarság kutatását vagy az ásatag csontok vizsgálatát célzó terveit nem tudta az elgondolásainak megfelelően megindítani. Mindig is egyenes, a véleményét olykor kíméletlen őszinteséggel kimondó ember volt, még a barátjaival szemben is, emiatt nem csupán Réthyvel és Kollmannal, de több más tudós elmével is rendszeresen összetűzésbe keveredett. Így Lenhossék Józseffel és Hermann Ottóval is voltak heves vitái, sőt a saját tanítványai közül is többekkel, például Pápai Károllyal vagy Jankó Jánossal sem volt mindig felhőtlen a viszonya. Ez az állandó küzdelem idővel az egészségét is kikezde. Élete utolsó néhány évében sokat betegeskedett már, mégis váratlanul ragadta el a halál, 1912. szeptember 2-án, a genfi antropológiai kongresszus megnyitásának előestéjén.

Török Aurél életében hatalmas küzdelmet vívott: közel négy évtizeden keresztül szinte egymaga képviselte a magyar biológiai antropológiát, és bár idehaza nem kapta meg a megérdemelt elismertséget és figyelmet, külföldön a maga korában is nagy hatást gyakorolt munkássága. Kitartó munkájával és kivételes tehetségével itthon a semmiből teremtette meg hazánk legelső antropológiai gyűjteményét, múzeumát és intézetét, mellyel lefektette a későbbi hazai antropológiai élet alapjait. Halálával nem csupán üres intézményt hagyott hátra maga mögött, oktatóként is átadta az antropológia szeretetét és tudása legjavát tanítványainak. Közülük Bartucz Lajos lépett az örökébe és vált a magyar embertan meghatározó személyiségévé az elkövetkezendő évtizedekben. Török Aurélt így bátran nevezhetjük a magyarországi biológiai antropológia atyjának!

Évinger Sándor